Meta għaddiet it-Tieni Gwerra Dinjija bdiet issir ħafna tiswija fuq bini li kien iġġarraf u, għalkemm kien beda jintuża l-konkrit, bosta sidien ippreferew isaqqfu bl-istess sistema ta' qabel, Għalhekk il-ballata komplew jaħdmu sewwa sa nofs is-seklu għoxrin. Iżda, bħal kull ħaġ' oħra, ix-xogħol fuq is-soqfa għadda minn evoluzzjoni kontinwa u daqshekk ieħor id-diversi snajja' u xogħlijiet li kienu jaħdmuhom.

QABEL IL-MIĠJA TA' L-ORDNI TA' SAN ĠWANN Sas-seklu ħmistax il-popolazzjoni tagħna kienet għadha żgħira, b'madwar 20,000 f'Malta u xi 6,000 f'Għawdex. Ftit wisq kienu sinjuri u l-faqar kien ġenerali. Għalhekk djar mibnija bis-sengħa kien hemm ftit ukoll, filwaqt li l-kumplament ta' l-abitanti kienu jgħixu fl-għerien biż-żieda ta' lqugħ tas-sejjieħ. Kienu jibnu wkoll bħal giren u oħrajn imsaqqfa bil-qasab, ġebel u tajn. Ma kien hemm ebda bennejja Maltin tas-sengħa għax, minħabba l-faqar, ftit jew xejn kien hemm domanda għal xogħolhom u dawk il-ftit djar tal-ftit sinjuri kienu jibnuhom ħaddiema Sqallin.

Fis-seklu ħmistax, fost il-bini ta' l-Imdina kien hemm il-katidral mibni fuq pjanta wisq aktar sempliċi milli nafuh issa u b'metodi ta' xogħol ukoll differenti. Bħala eżempju, fost l-ispejjeż imniżżla fil-kontijiet ta' l-1469 jidher li kienu nxtraw 400 biċċa tal-fuħħar minn għand negozjant Malti, għamla ta' madum apposta għal fuq is-soqfa, u fl-1477 inxtraw aktar, fosthom 500 waħda minn Sirakuża[1]. Dan il-madum tas-soqfa kien jistrieħ fuq materjal ieħor kif naraw meta fl-1477 kien hemm xi bini fl-Imdina li nqered bin-nar, kienu nxtraw ħdax-il salma ta' qasab li, wara li naddfuhom, rabtuhom f'faxxi jew mazez għas-saqaf u fuqhom għabbew taħlita ta' ramel tax-xtajta mal-ġir, qabel ma tqiegħed il-madum[2]. Soqfa jistrieħu fuq faxxi tal-qasab kienu wkoll imsemmijin fis-seklu sittax minn Quintinus fil-bidu tal-miġja ta' l-Ordni ta' San Ġwann[3].

Fis-sekli ħmistax u sittax kienu wkoll isaqqfu bl-injam, bħalma jingħad għall-knisja tal-Madonna ta' l-Għar, fir-Rabat, li wara li ġarrbet ħsarat mit-Torok fl-assedji ta' l-1551 u ta' l-1565 saqqfuha mill-ġdid bl-injam[4].

MIS-SEKLU SITTAX Għall-katidral ta' l-Imdina kienu bdew ix-xogħol tas-soqfa fl-1518 u fost l-ispejjeż li saru kien hemm dawk għat-travi ta' l-injam, twavel, saratizzi, buluni bl-iskorfini u ramel tax-xtajta, minbarra l-madum għal fuq kollox. L-imgħallem ġabuh minn Sirakuża. L-istess ħaġa saret aktar tard għall-knisja tas-Salvatur ta' l-Imdina. L-injam impurtawh minn Venezja. Fost il-ħaddiema kien hemm ukoll il-qlafat għax, fejn jidħol xogħol ta' njam kontra l-ilma, kien ikun hemm bżonnhom biex jużaw l-istoppa u ż-żift bejn it-twavel [5], bħalma wara kollox kienu jagħmlu fil-bastimenti maġenb il-portijiet.

Meta esperti kkundannaw il-kundizzjoni tas-saqaf tad-Dumnikani tal-Belt, fl-1597 il-patrijiet kellhom isaqqfu mill-ġdid. Il-mastrudaxxi ħadmu fuq l-injam, twavel u saratizzi li nksew bil-qatran kontra l-ilma tax-xita, u minn barra impurtaw mat-3,600 biċċa *tegoli* jew madumiet għas-saqaf[6]. Fl-1601 id-dormitorju ta' l-istess Dumnikani fil-Belt saqqfuh bis-saratizzi u t-twavel li fuqhom firxu it-torba[7]. F'rapport ta' l-1615 jidher li s-saqaf tad-dormitorju b'24 ċella, tal-monasteru u l-knisja ta' San Pietru fl-Imdina kien sar bil-faxxi tal-qasab miksijin bit-tajn kif kien isir fi żmien Quintinus li semmejna dwar kif kien xi mitt sena qabel[8]. Is-saqaf li kien sar fl-1626 fuq l-Awla Kapitulari ta' L-Imdina kien magħmul ta' l-injam li fuqu kien hemm taħlita ta' tmien salmi u nofs ta' ġir ma' ramel tax-xtajta; għadha tidher biċċa minnu[9]. Fl-1718 il-kapitlu tal-katidral kien għadu mqabbad ma' xogħol tas-saqaf, u kellhom nuqqas ta' qbil ma' l-isqof dwar jekk jużawx travi ta' l-abjad jew tal-qastan; intgħażel l-injam ta' l-abjad minħabba t-tul[10].

ID-DEFFUN U D-DEFFUNA Maż-żmien is-sengħa tal-bennej żviluppat sewwa u bdew jintużaw ix-xorok fuq it-travi ta' l-injam jew fuq il-ħnejja. Fuq ix-xorok bdew jifirxu saffi ta' xaħx, torba, deffun u ġir f'għażla jew taħlit li jvarjaw fil-kwantitajiet u l-ħxuna mhux biss skond id-daqs tas-saqaf, imma wkoll skond l-idea, xi drabi hekk imsejħa sigrieta, ta' min kien ikun l-imgħallem. Madankollu il-bażi tal-produzzjoni tad-deffun kienet li jinġabar il-fuħħar jew xaqquf tal-ġarar, bombli, borom, katusi, qsari, u bosta oġġetti oħra mkissrin, u dawn jintaħnu rqiq[11]. Niftakru li fil-kampanja kemm-il darba konna naraw tfal, bniet u subien, b'xi qoffa jew xkora f'idhom, jiġbru bċejjeċ tal-fuħħar li jsibu mxerrdin qalb il-blat. Dawn il-bċejjeċ mhux biss kienu

jkunu fdalijiet ta' oġġetti kontemporanji mkissrin imma wkoll ta' oħrajn ta' żmien ir-Rumani jew żminijiet preistoriċi oħra u li minnhom għadna kultant naraw fix-xagħri. Kienu wkoll iħabbtu l-bibien tad-djar u jistaqsu jekk kellhomx xi ħaġa tal-fuħħar imkissra jew jgħaddu jgħajtu fit-toroq bil-karrettun. Dawn il-bċejjeċ li jiġbru kienu jmorru jbigħuhom lil min kien jaħdem fid-deffun u jdabbru xi ftit soldi. Kien hemm min jitħan il-fuħħar hu stess u jbigħu bis-siegħ jew b'kejl ieħor lil min jużah.

Biex jitħnu l-fuħħar għad-deffun, kien ikollhom ġebla kbira li jgħidulha deffuna, u din kienu jkaxkruha u jċaqalquha fuq ġebla kbira tal-qawwi, u b'hekk il-fuħħar jitkisser u jsir aktar fin skond id-daqs li jkun hemm bżonn. Id-deffuna kien ikollha żewġ toqbiet fuq il-lemin ta' wiċċha u tnejn oħra lejn ix-xellug biex is-swaba' jistgħu jaħkmuha aħjar[12].

Fuq ix-xorok kienu jagħmlu saff xott ta' xaħx irqiq jew psisa xi tliet pulzieri għoli u jbexxuh ftit bl-ilma. Fuqu jżidu xi erba' pulzieri xaħx aktar fin jew torba li tixxarrab ftit qabel. Biex dan ibattmuh kienu jiġu l-ballata, l-aktar nisa, biex iballtuh bil-marżebba waqt li l-imgħallem joqgħod attent għall-pindil jew l-inklinazzjoni għall-ilma lejn il-katusi. Kienu jżidu saff baxx ta'taħlita ta' ġir abjad u deffun. Ikomplu jballtu waqt li jżidu aktar saffi ta' deffun jew frak tal-fuħħar irqiq fuq kollox. Bil-kazzola kienu jgħaddu kollox ħafif. Meta jlestu kienu aktarx jifirxu ftit tiben miblul biex ma jinxifx malajr[13].

IL-BALLATA Dawn kienu jkunu l-aktar nisa u magħhom kienu jġorru banketta ċkejkna, kazzola u marżebba. Il-marżebba kienet tkun blokka ta' njam maqtugħa b'mod li tkun biċċa sħiħa li parti minnha tifforma l-manku. Fis-sajf kienu jibdew kmieni biex jiffrankaw xi ftit mix-xemx imma dejjem kienu jilbsu kappell tat-trizza jew tat-tibna, kif ukoll jorbtu maktur ma' rashom b'erba' għoqdiet fil-kantunieri, jew għal fuq għonqhom. Jibdew minn taħt ħajt u jkomplu jimxu lura waqt ix-xogħol. F'xi ħinijiet kienu jinfexxu jgħannu u jżommu t-temp bid-daqqiet tal-marżebba kollha flimkien.

Dawn li ġejjin huma traskrizzjonijiet minn *recordings* ta' kliem dirett li qalu xi individwi dwar ix-xogħol tal-ballata:

Mara minn Għajnsielem, 3-VIII-1994: "Il-ballata darba ġew fuq il-bejt tagħna, nisa ħoxnin libsin twil, bl-imkatar ma' rashom, u kienu joqogħdu jgħannu. . . . Kienu għamlu xi ġimgħa jiġu."

Mara ta' 54 sena, 8-III-1995: "Oħt ommi, issa għandha 74 sena, kienet tballat il-bjut. Niftakarha tiġi filgħaxija fid-dlam . . . Tmur fid-dlam tballat u tiġi (lura) fid-dlam, u kienet tiġi tieħu ħsieb in-nannu, taħsel l-art. Anke għarkobbtejhom kienu jaħdmu (l-ballata)."

Tereża Busuttil ta' 59 sena miż-Żejtun, 15-VI-1994: "Meta kont żgħira kont inballat; kelli xi ħdax-il sena meta bdejt inballat, wara l-gwerra. Niftakar sewwa. L-ewwel kien ixarrbilna t-torba l-imgħallem. Ġie li konna sitta jew sebgħa, skond il-bjut kemm kienu jkunu kbar. L-imgħallem ikun hemm il-ħin kollu. L-ewwel jagħmlu t-torba fuq ix-xorok. Hu jxarrab u aħna nballtu biex inġibuha lixxa. Il-ġir kienu jħalltuh ġo tank kbir ta' l-erbgħin u jagħmluh qisu ħalib u jferrxuh ringiela ringiela fuq it-torba. Imbagħad id-deffun. Jixħtu d-deffun l-oħxon u aħna konna nżellġu, ngħidu, biex intuh l-ewwel passata minflok tballtu, biex dejjem jidħol fil-marżebba . . . . kien ikollha pjanċa fil-qiegħ. L-imgħallem kien jagħti kisja deffun irqiqa u kien jgħidilna: "Issa tridu tballtu bil mod.' Biex dejjem jidħol fit-torba u jixxotta. Meta konna naslu fl-aħħar kien jgħidilna: 'Ħa nagħmlu bejt ieħor.'; biex dak jilħaq joqgħod. Sakemm dan kien joqgħod , nagħtu; nagħtu wieħed u joqgħod l-ieħor. Kien jgħidilna: 'Issa ħa nibdew ngħaddu.' Kien ikollna kazzola . . . kienet twila . . . kien twil il-manku, u l-kazzola kienet twila wkoll. Ġie li konna ntuha lill-bajjad li kien ikun hemm fil-post biex iħarriġhielna biex taħdem aktar sabiħ u lixx; . . . inaddafhielna.

Konna ntuha l-ewwel dawra; konna ngħidulha l-ħarġa, aħna. Kulħadd jieħu l-ħarġa tiegħu bil-kazzola, mingħajr ma żżid xejn, biex jieħu l-qagħda l-bejt. Meta jixxotta sewwa kien jgħidilna: 'Issa ntuh l-aħħar waħda.' Meta tkun ix-xitwa lanqas kien jafdana għax jixrob meta tkun ġurnata bnazzi . . . . u kien jgħidilna: 'Issa tixtħux ilma.' Għax ġie li tgħaddi (bil-kazzola u) kienu joħorġu t-toqob (fix-xitwa) . . . kien jgħidilna: 'Ara ma tixtħux ilma!'. Meta jkun xott konna nżommu landa ħdejna biex (*inxarrbu*) koll b'idejna. Min jaf kemm ħadli subajja jiena . . . itaqqabhomli (*il-ġir*). . . konna nagħmlulhom iż-żejt imbagħad; . . . jikolhomlok il-ġir. Min jaf kemm kienet

tgħid in-nanna: 'Jaħasra, Tereża ġiet mix-xogħol!' Bard, ksieħ fuq il-bejt. Konna ngħannu ħafna għax jien kont mat-Tarxinin u dejjem kienu jgħannu. Meta mort maż-Żabbarin ma tantx kienu (*jgħannu*), għax kienu xjuħ u konna noqogħdu nitkellmu.

Mindu kont ċkejkna kelli din in-namra . . . . Għax kelli xi tmien snin, ommi u missieri kienu jiġbru dal-fdalijiet li kienu jinkisru, tal-pagna, lenbija . . . u kienet tiġborna d-dar. Kien ikollna ġebla kbira u nkissruh fuqha. Imbagħad niġbruh fit-tankijiet; itellgħu fuq il-bejt missieri. Missieri kien ikun ġej mill-Marsa għax kien ikun jaħdem fil-faħam u, kif ikun ġej, li jsib iġib. U aħna konna noqogħdu nkissru. In-nanna kienet għadha ħajja; kienet tgħidilna: 'Ha jkollha biex issajrilkom ommkom.' Għax dari, fil-Marsa, għandu ħila jaqla' żewġ liri u jagħmel xi ġimagħtejn ma jaħdimx. Dax-xogħol kont nagħmlu biex ngħin lill-familja; . . . Dak xogħol iebes u kienet taqa' l-ġlata. Fis-sitta ta' filgħodu kont nitlaq mid-dar, sa l-erbgħa jew l-erbgħa nieqes kwart ta' filgħaxija. Ġie li kienet tkun ix-xita . . . konna anke mmorru bil-mixi.

Il-marżebba konna nixtruha; . . . min kien jaf jagħmel, jagħmel (*marżebba*). Kienet iġġibhielna l-imgħallma biex kienet taqla' xi ħaġa minnha wkoll. Kienet tqabbad lil min jaħdimhomlha u mbagħad tbigħhom lilna hi, biex hi taqla' xi ħaġa wkoll minnhom. Mhux kulħadd kien jagħmilhom l-istess . . . daqqa fit-tond, daqqa fil-kwadru. Kont trid tħokk bihom biex id-deffun jidħol fit-torba. Ġie li kienu jtuni seba' xelini fil-ġurnata, ġie li wieħed itina nofs lira, imma min kien iqabbadhom kien irid iżomm xi ħaġa għalih talli jqabbdek. Kien ikollhom banketta; dejjem bid-dublett ta' l-ixkejjer. Inġorr il-banketta fil-basket u xi biċċa ħobż li tagħmel ommi. Tħaffrilna (*il-ħobż*) biż-żebbuġ, biż-żejt u marinat. U anke xi naqra nbid kienu jixorbu. Fix-xemx konna nagħmlu ċarruta bajda u norbtuha wara imma xorta x-xemx kienet (*taħraq*) . . . Imma tkun għadek żgħira ma tantx tħoss. Meta żżewwiġt ir-raġel ma ridnix naħdem. Kelli ħmistax *babies* . . . tlettax ħajjin. Missierhom dejjem jaħdem; ħdimna flimkien . . . . "

Manwel ('Ġorġ') Quattrtomani ta' 89 sena, San Pawl il-Baħar, mill-Mosta, 18-VI-1996:[14] "Qabel id-deffun jagħmlu l-psisa . . . li jonġor mill-ġebel . . . dak ix-xaħx, biex jgħattu x-xorok. Wara, il-ballata jagħmlu d-deffun."

Saverja Quattromani (mart Manwel imsemmi fuq)ta' 88 sena,18-VI-1996:
"Hija kien isib xi qasrija mkissra . . . kollox . . . biex itih lil dik il-mara, il-ballata, biex ittih sold."

GĦANJA TAL-BALLATA

Saverja (msemmija fuq) 24-VI-1996 bil-għajnuna ta' bintha Tessie Cremona:

"Tlikki tlikki tloppi tloppi / Is-sengħa tagħna tat-tbatija,
Tlikki tlikki tloppi tloppi / Minn filgħodu sa filgħaxija.

Ix-xogħol tagħna dejjem barra, / Fuq il-bejt inkella fl-art,
Fis-sajf bix-xemx ninħarqu, / Fix-xitwa ntertru bil-bard.

F'nofsinhar xi ħobża sewda, / Daqsxejn żejt u xi kurrata,
Filgħaxija d-dar ninġabru / Insibu xi platt kawlata.

Issa xbajt minn din il-ħajja, / Sal-ponta ta' mnieħri xbajt,
Naqbad qoffa ġo dirgħajja, / Immur l-Isla nbigħ il-bajd.

Issa intkom x'se tgħiduli? / Ma niksirx il-kelma tagħkom;
Jiena tfajla waħdi ltima, / Kull fejn tmorru niġi magħkom."

Referenzi

1. Fiorini, Stanley, "Earliest surviving accounts books of the Cathedral Procurators 1461-1499" *Proceedings of History Week* 1992 p.104.
2. *Ibid.* p.105; ara wkoll Fsadni, Michael *Qlubija, Tweghir u Faraġ f'sekli Mqallbin* 1997 p.115.
3. Quintin, Jean, "Insulae Melitae Descriptio" f' Horatio Vella *The Earliest Description of Malta"* 1980.
4. Fsadni, Michael, *Id-Dumnikani fir-Rabat u fil-Birgu* 1974 p. 13.

5. Fiorini, Stanley, "Artists, Artisans and Craftsmen at Mdina Cathedral in the early sixteenth century" f'*Melita Historica* Vol. X 4 1991 p.321-4.
6. Fsadni, Michael, *Id-Dumnikani fil-Belt* 1971 p.17, 18, 24.
7. *Ibid.* p.56.
8. Buhagiar, Mario & Fiorini, Stanley (Edit.) *Mdina, The Cathedral City* Vol. I, 1996 p.308, 310.
9. Fiorini, Stanley *Proceedings* 1992 p.104-5.
10. Buhagiar, Mario & Fiorini, Stanley (Edit.) *Mdina. The Cathedral City Vol.* II 1996 p.563.
11. Dwar il-ballata ara Galea, Ġużè, *Xogħol u snajja' ta' l-imgħoddi"* 1969 p.138-9 (u t-tieni edizzjoni 1972); Attard, Anton F., *Mill-ħajja ta' l-imgħoddi* 1991 p. 14-15; Spiteri, Charles B., "Xogħol in-nisa fl-industrija tal-bini" f'*In-Nazzjon Tagħna* 28-IX-1987 u *Tifkiriet ta' l-imgħoddi* 1993 p.17; Lanfranco, Guido fis-*Sagħtar* Frar 1997.
12. Attard, Anton F., "Mill-ħajja ta' l-imgħoddi" 1991 p.14-15 b'referenza għax-xogħol mhux pubblikat ta' Patrick Formosa *A history of Għarb* 1973. L-istess informazzjoni dehret f' "O żmien ħelu" minn Raymond Xerri f'*Leħen il-Qala* April 1998 p.8.
13. Spiteri, Charles B. *op. cit.* p.17.
14. L-intervista sħiħa mill-awtur ma' Manwel u martu Saverja dwar diversi aspetti oħra tal-ħajja fl-imgħoddi, dehret f'*L-Imnara* Vol.3 N'ru 20 1996 p.77-83.

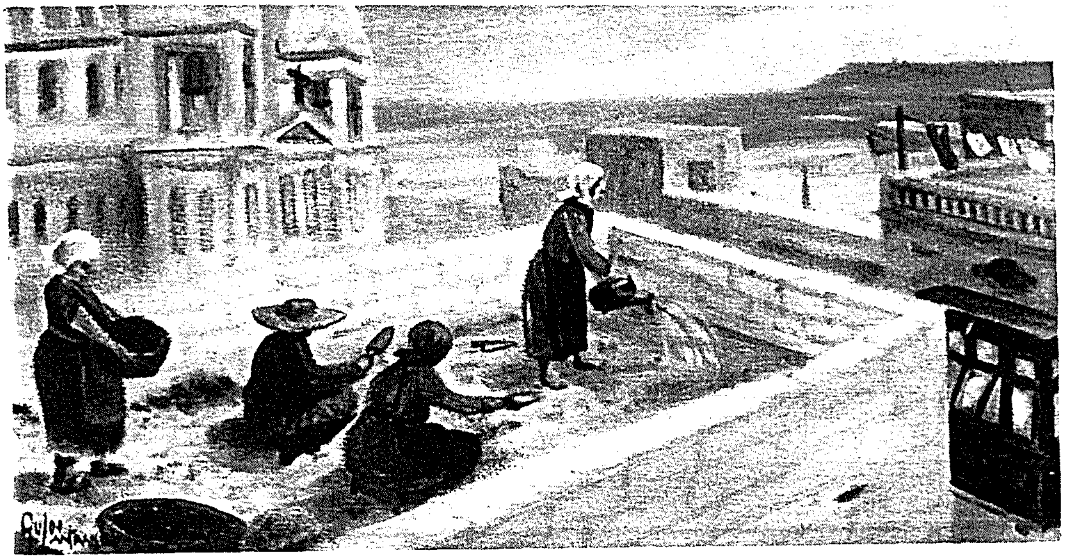

Il-ballata